

Bezbrazhnaya Ye. A. All-Union Research Institute acclimatization and hybridization animals «Askaniya-Nova» in Soviet policy 1937-1938 years

We consider the process of functioning All-Union Research Institute acclimatization and hybridization animals «Askaniya-Nova» in conditions of the state of science policy in the period 1937-1938 years. Studied in detail features of the relations of the institute and its staff with parent organizations and among themselves.

Key words: All-Union Research Institute acclimatization and hybridization animals «Askaniya-Nova», People's Commissariat of Agriculture of the USSR, commission, L.K. Greben, A.A. Nurinov.

УДК: 94(477.63)“1933/1935”

Н. Р. Романець

БОРТЬБА З САМОСУДАМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (1933–1935 РР.)

Стаття присвячена дослідженню самосудів, які набули поширення в українському селі у період 1933-1935 рр. На основі аналізу архівних документів, що вперше вводяться до наукового обігу, встановленні причини самосудів, а також методи боротьби влади з ними.

Ключові слова: самосуди, селянство, голод, злочинність, українське село.

Голодомор 1932-1933 рр. – одна з найбільших гуманітарних катастроф ХХ ст., наслідки якої: демографічні, соціально-економічні, морально-психологічні українське суспільство відчуває досі. Тривалий час трагічні події 1932-1933 рр. замовчувалися офіційною радянською владою і лише з початком процесу перебудови у СРСР почали підійматися з небуття на рівень спеціальних наукових досліджень. Сьогодні тема голодомору 1932-1933 рр. належить до пріоритетних напрямків української історичної науки, про що свідчить поява понад 10 тисяч монографій, збірників документів, спогадів, художніх творів, публіцистичних видань [1, с. 5]. Її досліджують провідні вітчизняні вчені С. Кульчицький [2], В. Марочко [3], Ю. Шаповал [4], В. Васильєв [5], у наукових працях яких знайшли відображення такі аспекти проблеми як причини голодомору, роль репресій у здійсненні заготівель 1932-1933 рр., масштаби голоду, його наслідки. Але не зважаючи на значні досягнення українських та зарубіжних науковців, до повної реконструкції тих трагічних подій ще далеко. Зокрема, спеціального вивчення потребує соціальна поведінка населення в умовах голодомору, а також у наступний, постголодоморний період. Тому метою даної наукової розвідки є встановлення причин поширення самосудів в українському селі у 1933-1935 рр., а також методів боротьби влади з ними. Об'єктом дослідження є репресивна політика радянської влади в українському селі у 30-ті рр. ХХ ст., предметом – кампанія по боротьбі з селянськими самосудами у 1933-1935 рр.

Як свідчать документи, одним з наслідків голодомору було погіршення криміногенної ситуації у республіці у першій половині 1933 р. У міру посилення голоду зростає рівень злочинності серед населення: вбивства, грабунки заради шматка хліба ставали повсякденним явищем. Про це свідчить анонімний лист так званої «групи комуністів» до Дніпропетровського обкому КП(б)У (лютий 1933 р.): «Багато квартир як у селі, так і в містечках зачинаються зсередини і вдень, і вночі, тому що всі живуть у небезпеці, і немає жодної гарантії, що ось-ось [не] постукають, [не] заберуть все їстівне і [не] вб'ють серед білого дня. Де шукати захисту? Міліціонери самі недоїдають і трусять» [6, арк. 31]. А секретар Покровського парткому Трунов 13 червня 1933 р. повідомляв про збільшення кількості крадіжок у квартирах колгоспників і в колгоспних амбарах. Крали «2-3 центнери продовольства, корів, телят, курей» [7, арк. 658]. Іноді об'єктами злочину ставали навіть «зернята квасолі, посаджені в землю на грядках, або борщ з печі» [8, с. 83].

Особливо навесні 1933 р. збільшилася кількість крадіжок худоби. Викрадених коней, корів, овець голодні селяни різали й використовували для власяного споживання. Так, лише в Олександрійському районі Дніпропетровської області протягом березня-квітня 1933 р. було викрадено з колгоспів і радгоспів близько 30 коней, у Мелітопольському – більше 50 корів. Про неспроможність органів міліції протидіяти крадіжкам худоби красномовно свідчить той факт, що з двору Олександрійської міліції було викрадено троє коней [9, арк. 674, 1127]. Намагаючись зберегти худобу, на Київщині селяни почали її тримати у хатах [10, арк. 107].

Вихід із ситуації центральне й місцеве керівництво традиційно вбачало у застосуванні «жорстких репресій» щодо крадіїв. Притягуючи їх до кримінальної відповідальності, мали керуватися постановою ВУЦВК від 21 грудня 1932 р. «Про охорону кінського поголів'я», яка зобов'язувала «застосовувати за крадіжку коней в усупільненому секторі найвищий захід соціоборони з заміною, коли є обставини, що пом'якшують провину, – позбавлення волі на реченець не нижче, як 10 років» [9, арк. 600]. Як можна зрозуміти із листування Дніпропетровської обласної та районних прокуратур, органи юстиції під час розгляду справ не повинні були враховувати обставини скоєння злочину, тобто, що крадіжку вчинили «бідняки, випадкові крадії, нересидивісти», які з'їли коней «через дійсно тяжкий стан з харчуванням» [9, арк. 601]. Згідно з інструкцією Наркомату юстиції УСРР від 9 лютого 1933 р. всі «актуальні справи про крадіжки коней в усупільненому секторі» належало розглядати виключно в облсудах. В результаті протягом березня – першої половини квітня 1933 р. виїзна сесія Дніпропетровського облсуду у Мелітопольському районі розглянула 5 подібних справ, за якими засудила до розстрілу 6 чоловік [9, арк. 671].

Ще одним об'єктом зазіхань голодних селян навесні 1933 р. були насінні фонди. Як відомо, більшість посівфондів була вивезена з колективних об'єднань у рахунок виконання хлібозаготівель 1932/33 р. Нові

почали формуватися після закінчення заготівельної кампанії, як за рахунок нових експропріацій у селян, так і за рахунок державної позики, отриманої у рамках централізованої допомоги голодуючому селу. Кількість вкраденого насіння, як правило, була незначною. Приміром, у колгоспі ім. Сталіна зони обслуговування Новогригорівської МТС два колгоспники набрали насіння в кишені [11, арк. 269].

Щоб захистити посівматеріал від розкрадання помираючими від голоду селянами, 17 березня 1933 р. РНК УСРР видає спеціальну постанову, якою зобов'язує «обвиконками, райвиконками та директорів МТС негайно вжити найрішучіші заходи щодо охорони насіння, притягаючи до справи охорони ДПУ, міліцію та найбільш надійних і перевірених колгоспних активістів». Осіб, винних у крадіжці насіння, мали карати за законом від 7 серпня 1932 р. Наркомат юстиції повинен був «забезпечити негайне відрядження на місця виїзних сесій облсуду для термінового розгляду справ» [11, арк. 189].

Коли визрів новий врожай, голодні селяни почали зрізати колоски на колгоспних ланах. За повідомленням ДПУ УСРР від 9 липня 1933 р. факти крадіжок хлібу були зареєстровані у 74 колгоспах 33 районів Одеської області і 15 колгоспах 4-х районів Харківської області. Нерідко зрізанням колосків займалися діти. На думку органів ДПУ, дорослі спеціально використовували для крадіжок дітей аби уникнути відповідальності. Тому влітку 1933 р. набуває поширення практика покарання батьків неповнолітніх крадіїв. Так, у Люксембурзькому районі Дніпропетровської області у липні 1933 р. засудили двох селян за «перукарство» їх дітей [9, арк. 1030]. При цьому були допущені чергові «перекручення революційної законності», «коли судили середняків-колгоспників, що сумлінно працюють у колгоспі, весь час зайняті в степу, ... за те, що їх діти зрізали декілька колосків» [12, арк. 38].

Взагалі, об'єктами злочинів ставала переважно приватна власність колгоспників і одноосібників. Зростала й кількість крадіжок колгоспного і радгоспного майна, але несуттєво. На наш погляд, це зумовлювалося як дією «закону про п'ять колосків», так і відсутністю у більшості колективних об'єднань будь-яких продовольчих припасів. Про те, що більшість крадіїв були «злочинцями з безвиході», свідчить офіційна статистика, згідно з якою «значний відсоток учасників бандитизму складала бідняки та середняки колгоспники, які раніш не мали судимостей» [10, арк. 116].

Частішали випадки, коли селяни, прагнучи отримати продовольство, не зупинялися перед вбивством. Мелітопольський дільничний прокурор у квітні 1933 р. повідомляв, що «останнім часом по району маємо дуже часто випадки грабунку з вбивством». Так, у селі Кізіярі було «забито в хаті жінку та двох дітей», у селі Родівонівка Якимівського району – «чоловіка та жінку». Показово, що злочини вчинили їх сусіди з метою грабунку [13, с. 260]. З кожним місяцем криміногенна ситуація в республіці погіршувалася. Так, у Вінницькій області у квітні 1933 р. було зафіксовано «53 проявів бандитизму, у травні – 112, за дві декади червня – 163» [10, арк. 116].

В цілому, як зазначав прокурор Олександрійської дільниці, у травні 1933 р. «тероризація злочинного елементу дійшла до того, що по селах колгоспники бояться йти на роботу в поле, бо хати обкрадають самим нахабним, поширеним шляхом». У місті Олександрії на той час не залишилося жодного «робітника керівної ланки району, якого б не було обкрадено». Не сподіваючись на допомогу міліції, мешканці Олександрії навіть почали формувати загони «самоохорони» [9, арк. 1126-1127].

Зростанню рівня злочинності у містах сприяло скупчення там великої кількості селян, що шукали порятунку від голоду. Так, у Мелітополі безпритульні діти здійснювали крадіжки на базарі, вививаючи харчі прямо з рук покупців і продавців [9, арк. 674]. Тому, починаючи з січня 1933 р., обласна влада Дніпропетровщини починає вживати заходи щодо очищення від «декласованого, злочинного, антисупільного, паразитуючого елементу» (так в офіційних документах називали голодуючих) промислових центрів, базарів, вокзалів. У лютому 1933 р. у Дніпропетровську були створені спеціальні фільтраційні пункти для безпритульних, затриманих на вулицях міста. За період з 15 лютого до 1 травня 1933 р. через ці «фільтри» пройшло 4646 осіб, з яких майже третина – 1364 були затримані міліцією під час облав помилково й пізніше звільнені. Інших вилучених з вулиць доправляли до міськлікарні – 342 осіб (ймовірно, найбільш виснажених від голоду), передавали до органів Соцзабезу – 160 осіб, застосовували адмінвиселення – 295 осіб, використовували на сільгоспработах. Дітей повертали батькам або направляли до дитячих будинків [9, арк. 702].

Додамо, що у сільській місцевості до «декласованого елементу» зараховували розкуркулених або селян, виключених з колгоспу за невиконання господарсько-політичних кампаній у 1930-1933 рр. або за порушення трудової дисципліни. Особливо багато селян «вичистили» з колгоспів під час хлібозаготівель 1932/33 р. Приміром, із колгоспу «Шлях Ілліча» села Сокологірне зони обслуговування Новогригорівської МТС Дніпропетровської області виключили 64 господарства із 204, у селі Болград – 60 господарств із 90 [11, арк. 274]. У 1933 р. із 3098 колективних об'єднань Дніпропетровської області виключили 18 719 господарств, у той час як добровільно вийшло 10 064 [14, арк. 101].

Такі особи, проживаючи у селі, перетворювалися на своєрідних ізгоїв – до колективних об'єднань їх не приймали, землі й сільгоспманенту вони не мали. До того ж сільради відмовлялися надати їм довідки, які б дозволили залишити сільську місцевість та влаштуватися на роботу у місті. Навіть Й. Сталін на липневій (1934 р.) нараді з питань колективізації був змушений визнати, що «вигнати людину з колгоспу означало «прирікти її на голодне існування або штовхнути на злочин» [15, с. 187]. Як правило, розкуркулені і виключені з колгоспу перебивалися за рахунок тимчасових заробітків, наймаючись до своїх односельців. При цьому вони залишалися у центрі уваги місцевої влади, яка пильнувала за кожним їх кроком, покладаючи на них провину за всі негаразди у колгоспі чи селі, використовуючи їх, як «потенційних

винуватців» під час проведення чергових репресивних акцій. Серед засуджених спецколегіями Верховного й обласних судів УСРР у 1935 р. куркулі і так званий «декласований елемент» становили найчисельнішу групу – 1 232 засуджених із загальної кількості 3 539 осіб. У 1936 р. їх чисельність зменшилася, але все ж таки залишалася значною – 568 засуджених із 4 247 [16, арк. 22].

Погіршення криміногенної ситуації в українському селі негативно позначалося на трудовій дисципліні колгоспників і ставило на межу зриву весняну посівну кампанію. Так, у більшості сіл Київської області колгоспники відмовлялися виходити на роботу, мотивуючи це небажанням втратити останнє майно й городи. Ті ж, хто продовжував працювати, були змушені вночі охороняти власне господарство [10, арк. 107]. Тому місцеве керівництво, на очікуючи на допомогу з центру, почало вживати невідкладні заходи на свій власний розсуд. Приміром, у Царичанському районі райком партії зобов'язав начальника міліції та секретарів партосередків «організувати в колгоспах, бригадах та в селі безперервну охорону з найкращих, перевірених колгоспників-активістів, комсомольців, партійців, озброївши їх дробовиками і встановивши належне постійне керівництво й контроль» [11, арк. 606]. А на Київщині в особливо «вражених селах» селян, що здійснювали крадіжки, на період сільгоспробіт намагалися ізолювати в колгоспах. Вдень вони під охороною працювали на ланах, там же їх залишали ночувати. До села крадіїв взагалі не пускали. Але, як повідомляв політвідділ Ольшанської МТС, було незрозуміло, «що робити з ними далі» [10, арк. 103].

Мешканці міст і сіл, які були змушені пильнувати за своїм добром, прекрасно усвідомлювали справжні причини зростання рівня злочинності. У приватних розмовах і рядові колгоспники, і навіть частина колгоспного активу заявляли, що «люди змушені красти з голоду», «грабунки збільшилися під впливом голоду». Але це не влаштовувало партійне керівництво, якому органи ДПУ своєчасно доповідали про антирадянські настрої селян. Тому райпарткоми починають пропагандистську кампанію, яка ставила за мету переконати колгоспників, «що крадіжки, грабування і вбивства є найбільш загострена класова боротьба куркульсько-ледарського елементу проти колективізації і сівки взагалі» [11, арк. 606].

Документи свідчать, що вжиті владою навесні 1933 р. заходи щодо вилучення «бродяжницького елементу» і охорони майна колгоспників не дали належного результату. Влітку 1933 р. криміногенна ситуація в українському селі залишалася складною, що негативно впливало на перебіг збору врожаю. Тому 19 липня 1933 р. ДПУ УСРР, Генеральна Прокуратура і Головне управління робітничо-селянської міліції УСРР підготували спільну директиву, згідно з якою всіх осіб без постійних занять, що проживали в селі, мали у примусовому порядку залучати на роботу до колгоспів та радгоспів. До тих, хто ухилився, збиралися застосовувати репресію у вигляді примусових робіт або адмінвисилки. Колгоспників, одноосібників та членів їх родин, не зайнятих на роботі у полі, пропонувалося використовувати для охорони врожаю та майна у сільській місцевості. До особливо вражених крадіжками і грабунками районів передбачалося командувати максимальну кількість міліції, у першу чергу, кінної. Виявлених злочинців: організаторів крадіжок і рецидивістів мали притягувати до кримінальної відповідальності за 170 ст. КК, «доводячи репресію в особливо злісних випадках до 8 років». Судді, прокурори, керівники ДПУ і міліції повинні були забезпечити розгляд цих справ у трьохденний термін. Традиційно не забули й про пропагандистсько-виховний момент: пропонувалося ретельно підібрати об'єкти для показових судів [12, арк. 67].

Специфічною реакцією суспільства на зростання рівня злочинності й безпомічність влади, нездатної припинити крадіжки та вбивства, стали самосуди, які озлоблені, голодні селяни вчиняли над «злочинцями з безвиході». Так, навесні 1933 р. за крадіжку одного глечика молока й кількох коржиків був забитий до смерті залізним кілком член колгоспу «Нова спілка» Желтянської сільради П'ятихатського району Дніпропетровської області Яків Ткаченко. У розправі брали участь голова колгоспу Бутейко, ветеринар Шура, рахівник Сарана, рільник Сокол [17, арк. 109]. А 28 червня 1933 р. у селі Мишурін Ріг Лихівського району колгоспники забили на смерть одноосібника Є. Щупія за крадіжку корови у члена артілі «Червона зірка» Б. Косика [18, арк. 15]. Подібні самосуди мали місце й в інших регіонах України: колгосп «Червона нива» Спасівської сільради Новомосковського району, село Богданівка Чечелівської сільради П'ятихатського району та інших [13, с. 280]. Нерідко у стихійних розправах брали участь групи селян чисельністю до 100 - 200 осіб. Так, у селі Березівка Джулинського району на Вінничині натовп із 200 селян забив на смерть крадія Стародуба [10, арк. 100].

Всього, за даними ДПУ УСРР з 20 травня до 20 червня 1933 р. було зареєстровано 111 випадків самосудів у 99 селах 51 району республіки [10, арк. 96]. При цьому кількість розправ постійно зростала: якщо протягом першої декади червня було зафіксовано 37 самосудів, то протягом другої – 46. Зрозуміло, що наведені дані є неповними, оскільки не всі випадки самосудів реєструвалися. Найбільшого поширення самосуди набули у Вороновицькому й Могилів-Подільському районах Вінницької області, Корсунському, Брусилівському й Ружинському Київської, Нововодолазькому й Карлівському Харківської, Недригайлівському Чернігівської, Павлоградському Дніпропетровської. Переважно жертвами розправ ставали «злочинці з безвиході» – крадії продуктів харчування – 38 випадків, худоби – 15, а також ті, хто викопував на ланах картоплю та інші корнеплоди – 11 із 82 випадків самосудів [10, арк. 97]. Самосуди вчиняли не лише над особами, затриманими під час крадіжок, але й над тими, кого підозрювали у скоєнні злочину. Приміром, голова сільради Єгунько і секретар партосередку Оверченко села Лозоватки Олександрійського району побили колгоспницю Горобець, запідозривши її в крадіжці корови [19, арк. 44].

Привертає увагу той факт, що під час самосудів розправи нерідко вчинялися над крадіями, особи яких потім не могли встановити. Ймовірно, це були голодуючі з інших населених пунктів. Трупі вбитих під час самосудів приховували, щоб уникнути покарання. Так, за наказом голови колгоспу «Червона Нива»

Новомосковського району Пихаленко тіла вбитих під час допиту селян Є. Редченко і П. Волокіти, яких підозрювали у скоєнні крадіжки, кинули до колодязю, закидали землею, а потім це місце ще засіяли зерном [11, арк. 408].

Досить часто ініціаторами й активними учасниками розправ ставали керівники сільрад, колгоспів, місцеві активісти, члени партії. Так, 66 із 111 самосудів відбулися за ініціативи і за безпосередньої участі 28 голів сільрад, 6 замісників голів сільрад, 16 голів колгоспів, 17 членів правління колгоспів, 5 секретарів сільських партійних осередків, 88 сільських активістів. Серед них 36 осіб були кандидатами та членами партії [10, арк. 98].

Більшість самосудів супроводжувалася жорстокими знущаннями, тортурами й закінчувалися вбивством. Так, у Володарському районі на Волині під час самосудів у жертв розправ вирізали статтеві органи, а у селі Кордишівці Вороновицького району Вінницької області запідозрену у скоєнні крадіжки селянку Синицьку спочатку дві доби без їжі й води утримували у сараї, а потім поховали заживо. Всього жертвами 111 самосудів стали 247 осіб, з яких 145 загинуло або померло від побоїв [10, арк. 98, 99]. Найжахливіше, що під час розправ гинули діти. Так, у селі Сичівка Христинівського району на Вінничині за крадіжку цибулі було вбито 12-річну дівчину Марію Сокурко. А у селі Бурта Київської області голова сільради Вовченко й уповноважений обкому Монастирний заарештували двох дівчат-підлітків, яких піддали тортурам: палили сірниками руки, кололи голками, били, внаслідок чого одна дівчина відразу померла, інша перебувала при смерті [10, арк. 104].

Поширенню самосудів сприяло те, що міліція нерідко звільняла затриманих селянами грабіжників, а судові органи виносили їм м'які вироки. Зрозуміло, що суди не могли жорстоко карати «злодіїв з безвиході», враховуючи кількість крадіжок і розміри вкраденого. Так, лише у Київській області на початку липня 1933 р. у судах перебувало 11 000 подібних справ [10, арк. 105]. До того ж органи юстиції у своїй діяльності повинні були керуватися інструкцією ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 8 травня 1933 р., яка орієнтувала їх на згортання репресій.

Розправи селян над «злочинцями з безвиході» були, по суті, проявом побутового здичавіння людей, змучених голодом, а їхня жорстокість зумовлювалася тим, що голодні злодії нерідко забирали у таких же голодних селян останнє продовольство, прирікаючи їх на жахливу смерть. Поширенню самосудів сприяла й загальна морально-психологічна атмосфера, що панувала в українському селі доби колективізації й голодомору. Перманентне застосування репресій щодо селян, безкарність місцевого керівництва призвели до того, що селянське суспільство звикло жити в умовах насильства. На рівень селянської зневіри тієї доби вказує й той факт, що у випадках «порушень соцзаконності» селяни часто відмовлялись апелювати до вищих владних інституцій, вважаючи цю справу безперспективною. На їх думку, «суд, міліція, ДПУ, прокуратура були лише димовою завісою» [20, арк. 42]. Додамо, що у 1933 р. для великої кількості людей смерть перетворилася на буденне явище, а це в свою чергу нівелювало цінність людського життя.

Представники влади прекрасно усвідомлювали, що «крадіжки й самосуди – взаємопов'язані явища» [10, арк. 107]. У секретних доповідних записках і телеграмах до центральних установ місцеві очільники визнавали, що «самосуди набули характеру стихійного руху проти крадіжок і бандитизму» [10, арк. 116], але офіційна реакція влади була іншою. За звичною термінологією самосуди кваліфікували як зброю ворогів радянської влади. На думку Наркомату юстиції УСРР, «через самосуди класово-ворожі антирадянські елементи на селі намагаються свідомо дезорганізувати роботу органів влади і колгоспів» [12, арк. 98]. А голова Дніпропетровського облвиконкому Гаврилов у своїх висновках пішов ще далі, заявивши, що «цю форму можуть використовувати контрреволюційні елементи й під шумок... вбити кого-завгодно» [13, с. 288].

Місцеве керівництво вживало заходи, щоб не допустити небажаного розголосу про факти самосудів. Про це, зокрема, свідчить резолюція першого секретаря Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвича на спецповідомленні про вбивство у Лихівському районі вчителем-комсомольцем І. Залканом і бригадиром колгоспу «Червона зірка» І. Олійником невідомого, який намагався викрасти у останнього корову. Очільник області рекомендував «особливо такі справи не роздувати. Винних покарати, але особливо при цьому не захоплюватися» [18, арк. 7].

Оскільки самосуди над голодними грабіжниками набули характеру своєрідної епідемії, до боротьби з ними були змушені включитися органи юстиції. 5 червня 1933 р. Наркомат юстиції УСРР звернувся до органів прокуратури з листом, зажадавши від них вжити невідкладних заходів щодо виявлення і притягнення до сурової відповідальності організаторів і підбурювачів самосудів [13, арк. 280]. Службових осіб, що не вживали заходів, «щоб запобігти самосудам або навіть самі брали в них участь» пропонувалося судити показовими судами.

Знову до питання боротьби з самосудами Наркомат юстиції УСРР звернувся 9 серпня 1933 р., підготувавши директиву, фактично ідентичну за змістом попередній. Єдиною новацією у ній була вимога до органів дізнання, слідства, прокуратури й суду «забезпечити боротьбу з усіма видами крадіжок на селі» [12, арк. 98]. В результаті протягом квітня – липня 1933 р. у Київській області було проведено 222 судових процеси над учасниками самосудів, у Вінницькій – 50, Одеській – 31 [21, арк. 4].

Іноді суди виправдовували організаторів подібних розправ, тому що не могли точно встановити причину смерті жертви насильства: голод чи нанесення побоїв. Так було виправдано бригадира артілі «Трудова» Йосипівської сільради на Дніпропетровщині Ф. Плічко, який у травні 1933 р. побив за крадіжку цибулі на своєму городі колгоспницю М. Жушман. Жінка після побоїв захворіла і через декілька тижнів

померла. Але П'ятихатський районний народний суд дійшов висновку, що «покривжена Жушман померла не від побоїв, бо була надто слаба та померла майже через півтора місяці» [2, арк. 56].

Але не зважаючи на вжиті владою заходи, ситуація на краще не змінилася протягом всього літа 1933 р. Цьому сприяла й позиція деяких місцевих керівників, які вважали, що потрібно дозволити самосуди охорони ланів. Начальник політвідділу Великогородчанської МТС Великолепетського району навіть заявив, що з цього приводу існує «якась таємна директива» [23, арк. 78].

4 жовтня 1933 р. Президія ЦКК ВКП(б) і Колегія НК РСІ СРСР звинуватили у відсутності належної боротьби з самосудами Наркомат юстиції УСРР. Зокрема, вказувалося, що директива Слинько від 9 серпня 1933 р. була видана занадто пізно, коли розправи селян над злочинцями набули великого поширення. В цілому, неефективність боротьби з самосудами зумовлювалася тим, що органи юстиції намагалися ліквідувати явище, не усунувши його причин. Без стабілізації продовольчої ситуації в українському селі не можна було припинити дрібні крадіжки, а відповідно й розправи селян над «злочинцями з безвиході».

Між тим селяни продовжували голодувати й у так званий «постголодоморний період». У секретних спецповідомленнях ДПУ наводяться численні факти голодування, вживання сурогатів, голодних смертей у першій половині 1934 р. Так, на середину лютого 1934 р. так званими «продовольчими труднощами» були охоплені 166 сел 46 районів республіки [15, с. 69]. У 1934 р. продовжували фіксуватися й випадки канібалізму: у січні у селі Лихівка Верхньодніпровського району, у липні – в колгоспі ім. XVII з'їзду Ленінської сільради №1 Олександрійського району Дніпропетровської області [19, арк. 213].

Новий голод призвів до чергового сплеску насильства в українському селі. У першій половині 1934 р. самосуди набули поширення у Бобровицькому, Буринському, Носівському та інших районах Чернігівської області. Як і минулого року, їх спричинило зростання кількості крадіжок майна у колгоспників, одноосібників та в колективних об'єднаннях. У зв'язку з цим Наркомат юстиції запропонував застосувати щодо учасників розправ «сувору репресію». Верховний суд мав розглянути «декілька найбільш яскравих справ про самосуди» у показовому порядку [24, арк. 107].

Нові самосуди над крадіями особистого майна селян були зафіксовані й в 1935 р. Так, у селі Нетребівка Томашпільського району Вінницької області голова сільради Супрун і голова колгоспу Сокирко заарештували групу місцевих селян, яких жорстоко побили. Одного із затриманих місцеві можновладці вбили [25, арк. 113]. У червні 1935 р. під час самосуду у селі Кошманівка Машівського району Харківської області загинув селянин Бондаренко [25, арк. 104].

Щодо покарань учасників самосудів, то вони не відрізнялися суворістю, особливо, якщо порівняти із практикою застосування «закону про п'ять колосків». Приміром, Д. Людвіка, П. Дудку і С. Дудку, винних у вбивстві вищезгаданого селянина Бондаренко, засудили лише до п'яти років позбавлення волі кожного [25, арк. 106]. У Павлоградському районі Дніпропетровської області судові органи взагалі виносили учасникам розправ умовні вироки. А голову В. Ушинецького колгоспу зони обслуговування Немирівської МТС Вінницької області Бруса за організацію самосудів над селянами, які закінчилися летальними наслідками, взагалі не було притягнуто до кримінальної відповідальності [25, арк. 16 зв.].

Підсумовуючи, зазначимо, що головною причиною поширення самосудів в українському селі у 1933-1935 рр. був голод і зумовлене ним зростання злочинності. Разом з тим, на наш погляд, слід розрізняти стихійні розправи селян «над злочинцями з безвиході» і самосуди, організовані місцевими можновладцями, які супроводжувалися жорстокими тортурами і знущаннями над підозрюваними у скоєнні злочину. В останньому випадку можна казати про продовження практики насильства, що набула поширення під час хлібозаготівельних кампаній 1931-1933 рр., і яку центральна влада цинічно називала «порушеннями соціалістичної законності».

Джерела та література

1. Український голокост 1932 – 1933: Свідчення тих, хто вижив. Т.6 / Упоряд. Ю. Мицик. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.- 690 с.
2. Кульчицький С. В. Ціна великого перелому / С. В. Кульчицький. – К.: Україна, 1991.– 431 с.
3. Марочко В. І. Голодомор в українському селі / В. І. Марочко // Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 2006. – С.178 – 199.
4. Шаповал Ю. Голодомор і репресії в Україні / Ю. Шаповал // Критика. – 2008. – № 12. – С. 8-10.
5. Васильєв В. Ціна голодного хліба: Політика керівництва СРСР і УСРР у 1932-1933 рр./ В. Васильєв// Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932 - 1933 рр./ За ред. В. Васильєва, Ю. Шаповала. – К.: Генеза, 2001. – С. 12–80.
6. Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). – Ф.19, оп. 1, спр.587.
7. ДАДО. – Ф.1520, оп. 3, спр.9.
8. Лютаревич П. Цифри і факти про голод в Україні / П. Лютаревич // Український збірник. – Мюнхен, 1955. – Кн. 2.
9. ДАДО. – Ф.1520, оп. 3, спр. 37.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 20, спр. 6395.
11. ДАДО. – Ф.1520, оп. 3, спр. 36.
12. ДАДО. – Ф.2262, оп. 1 дод., спр. 1.
13. Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929 – 1933 роки): [Зб. документів] / Упор.: Є. І. Бородін, О. В. Касьянов, Н. В. Киструська [та ін.]. – Дніпропетровськ: Герда, 2008. – 498 с.
14. ДАДО. – Ф.19, оп. 1, спр. 1107.

15. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 4. 1934 – 1936/ Под ред В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. – 1056 с.
16. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6996.
17. ДАДО. – Ф.19, оп. 1, спр. 1469.
18. ДАДО. – Ф.1520, оп. 3, спр. 42.
19. ДАДО. – Ф.19, оп. 1, спр. 1494.
20. ДАДО. – Ф.19, оп. 1, спр. 90.
21. ДАДО. – Ф.1520, оп. 3, спр. 35.
22. ДАДО. – Ф.1520, оп. 3, спр. 86.
23. ДАДО. – Ф.1520, оп. 3, спр. 63.
24. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6580.
25. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6777.

Романец Н. Р. Борьба с самосудами в украинском селе (1933-1935 гг.)

Статья посвящена исследованию крестьянских самосудов, получивших распространение в украинском селе в период 1933-1935 гг. На основе анализа архивных документов, которые впервые вводятся в научный оборот, определены причины крестьянских самосудов и методы борьбы власти с ними.

Ключевые слова: самосуды, крестьянство, голод, преступность, украинское село.

Romanets N. R. The struggle against the peasant lynching in the Ukrainian village in 1933-1935

The article is devoted to investigation of peasant lynching in the ukrainian village in 1933-1935. Based on the analysis of new archival documents, the author defines the reasons of peasant lynching and the methods of the struggle against them.

Key words: lynching, peasantry, famine, criminality, ukrainian village.

УДК: 94 (477.83)“20”

М. В. Сеньків

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА У ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1939–1941 РР.)

У статті висвітлено політику радянської влади щодо західноукраїнського селянства у довоєнний період. Показано, що у політичному відношенні за допомогою колективізації селянських господарств радянська влада намагалася придушити національно-визвольний рух, а в економічному – створити міцний механізм контролю за виробництвом і розподілом сільськогосподарської продукції, закласти підґрунтя тоталітарній системі. Проаналізовано шляхи, методи і засоби колективізації.

Ключові слова: західноукраїнське село, селянство, колективізація, національно-визвольна боротьба, радянський режим, спротив.

У 1939 р. Західна Україна, а в 1940 р. Бессарабія та Буковина були приєднані до складу СРСР. За допомогою репресивних дій сталінський режим прагнув насадити тут радянську систему. За роки незалежності України опубліковані праці І. Біласа [1], Б. Яроша [2], Ю. Киричука [3], А. Русначенка [4], О. Ленартовича [5], А. Кентія [6], В. Барана й В. Токарського [7] та інші, які висвітлюють соціально-політичні процеси кінця 30 – поч. 50-х рр. ХХ ст. у західних областях. Однак проведення радянським режимом колективізації західноукраїнського села у довоєнний період розкрито в них побіжно. Мета дослідження – заповнити цю прогалину. Наукова новизна праці – з нових концептуальних підходів розкрито зміст, форми і методи колективізації західноукраїнського села у довоєнний період.

Політика радянської влади щодо селянства впливала із комуністичної доктрини. Стосовно аграрної політики більшовицька влада виходила із таких постулатів: по-перше, сільське господарство в силу історичної необхідності неминуче повторить шлях розвитку промисловості – від індивідуального дрібнотоварного до великого колективного виробництва; по-друге, такий поворот у розвитку села відкриває широкі можливості для науково-технічного прогресу, на базі якого розв'язуватимуться всі проблеми аграрного сектора економіки; по-третє, єдиним шляхом до індустріальної організації виробництва є “державний капіталізм”.

Отже, у більшовицькій доктрині не було місця для селянина-господаря. Це обумовлювалось перш за все тим, що селянство у своїй переважній більшості, на відміну від пролетаріату, було матеріально забезпечене, мало вкорінену традицію приватної власності та дрібнотоварного виробництва, володіло засобами виробництва, а тому не могло бути повною мірою контрольоване державними органами.

“Наш головний ворог, – писав В. Ленін, – це дрібна буржуазія, її навички, її звички, її економічне становище” [8, с.239]. А так як “більшість землеробів – дрібні товарні виробники” [9, с.279], то виходило, що основним ворогом нової влади було селянство. Відтак його слід знищити, реорганізувавши сам процес виробництва та розподілу продукції на нових централізованих засадах, знешкодивши репресіями найбільш